

1898-YILGI ANDIJON QO'ZG'OLONI TARIXI TARIXSHUNOSLIGI

Nurbek Ahatov

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti

Tarix fakulteti 1-kurs magistranti

nurbekahatov277@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.14551836>

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1898-yilgi Andijon qo'zg'olonining tarixshunoslik jihatlarini tahlil qilinadi. Maqolada qo'zg'olonning o'rganilish tarixi, tarixnavislik maktablari, mavjud yondashuvlar va konsepsiyalar ko'rib chiqiladi. Tarixiy adabiyotlar tahlili asosida qo'zg'olonning tarixshunosligidagi asosiy yo'nalishlar, muhim masalalar va kelgusi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Andijon qo'zg'oloni, tarixshunoslik, Dukchi Eshon, Turkiston, mustamlakachilik, milliy ozodlik harakati.

HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE ANDIJAN UPRISING OF 1898

Abstract. This article analyzes the historiographical aspects of the Andijan uprising of 1898. The article examines the history of the study of the uprising, historiography schools, existing approaches and concepts. Based on the analysis of historical literature, the main directions in the historiography of the uprising, important issues and promising directions for further research are determined.

Keywords: Andijan uprising, historiography, Dukchi Eshon, Turkestan, colonialism, national liberation movement.

ИСТОРИОГРАФИЯ АНДИЖАНСКОГО ВОССТАНИЯ 1898 ГОДА

Аннотация. В этой статье будут проанализированы историографические аспекты Андижанского восстания 1898 года. В статье рассматривается история изучения восстания, школы историографии, существующие подходы и концепции. На основе анализа исторической литературы определяются основные направления в историографии восстания, важные вопросы и перспективные направления для дальнейших исследований.

Ключевые слова: андижанское восстание, историография, Дукчи Эшон, Туркестан, колониализм, национально-освободительное движение.

KIRISH

XIX asr oxiridagi Turkiston o'lkasi tarixining eng muhim voqealaridan biri bo'lgan Andijon qo'zg'oloni milliy ozodlik harakatining yorqin namunasi hisoblanadi. 1898-yilda Dukchi Eshon rahbarligida boshlangan bu qo'zg'olon Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga qarshi

xalq noroziligining eng yuqori nuqtasi edi. Qo'zg'olonning tarixshunoslik jihatdan o'rganilishi turli davrlarda turlicha yondashuvlar va talqinlar bilan boyib bordi. Chor Rossiyasi davrida asosan harbiy-ma'muriy hujjatlar va rasmiy materiallar asosida o'rganilgan bo'lsa, sovet davrida sinfiy kurash nuqtai nazaridan yoritildi. Mustaqillik yillarida esa qo'zg'olon yangi metodologik va konseptual asosda tadqiq etila boshlandi [1].

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, Andijon qo'zg'olonining tarixshunosligini yaxlit tizim sifatida o'rganish va tahlil qilish orqali voqeaning turli davrlardagi talqinlarini qiyosiy o'rganish imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida qo'zg'olonning mohiyatini chuqurroq anglash va kelgusi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi Andijon qo'zg'oloni tarixshunosligining asosiy bosqichlari, yo'nalishlari va xususiyatlarini aniqlash, mavjud yondashuvlar va konsepsiyalarni tahlil qilish hamda zamonaviy tarixshunoslikdagi yangi tendensiyalarni ochib berishdan iborat. Maqola doirasida qo'yilgan vazifalar quyidagilardan iborat: qo'zg'olonni o'rganishning asosiy davrlarini aniqlash va har bir davrga xos xususiyatlarni ochib berish; turli davrlarda yaratilgan asosiy tadqiqotlarni tahlil qilish; zamonaviy tarixshunoslikdagi yangi yondashuvlar va metodologik asoslarni aniqlash; qo'zg'olonning tarixshunosligida yetarli darajada o'rganilmagan masalalarni belgilash.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tizimli va tarixiy-tipologik tahlil usullaridan foydalanildi. Qo'zg'olonning tarixshunosligini o'rganishda rus, o'zbek va xorijiy manbalarga murojaat qilindi. Tarixshunoslik manbalarini xronologik tartibda tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Dastlab, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida yaratilgan asarlar tahlilini ko'rib chiqamiz. V.P. Nalivkinning "Qo'qon xonligining qisqacha tarixi" (1904) asari qo'zg'olon haqidagi dastlabki fundamental tadqiqotlardan biri hisoblanadi [2]. Muallif voqealarning bevosita guvohi sifatida qo'zg'olonning kelib chiqish sabablari va rivojlanish jarayonini batafsil yoritgan. Nalivkin qo'zg'olonni asosan harbiy-siyosiy nuqtai nazardan tahlil qilgan bo'lsa-da, mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga ham e'tibor qaratgan.

V.V. Bartoldning "Turkiston madaniy hayoti tarixi" (1927) asarida qo'zg'olon mintaqaning umumiy madaniy-tarixiy kontekstida o'rganilgan [3]. Bartold qo'zg'olonning diniy va madaniy jihatlariga alohida e'tibor qaratib, Dukchi Eshon shaxsining ma'naviy-mafkuraviy qarashlarini tahlil qilgan.

Sovet davri tarixshunosligida M. Abduraimovning "Buxoro xonligidagi agrar munosabatlar ocherklari" (1983) asari muhim ahamiyatga ega [4]. Unda qo'zg'olonning ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari va agrar masalalar bilan bog'liqligi ochib berilgan. B.G. Gafurovning "Tojik xalqi tarixi" (1989) asarida qo'zg'olon mintaqaviy kontekstda o'rganilib, Markaziy Osiyo xalqlarining umumiy ozodlik harakati doirasida talqin etilgan [5].

V.M. Ploskixning "Qirg'izlar va Qo'qon xonligi" (1976) asarida qo'zg'olonning mintaqaviy xususiyatlari va qirg'iz xalqi bilan aloqalari tadqiq etilgan [6]. Muallif qo'zg'olonning ko'p millatli xarakterini va uning Farg'ona vodiysidagi turli etnik guruhlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sirini ko'rsatib bergan.

Mustaqillik davri tarixshunosligida D. Alimova va N. Karimovning "Andijon qo'zg'oloni: tarixiy haqiqat izlab" (2009) asari alohida ahamiyatga ega [7]. Mualliflar yangi arxiv materiallari asosida qo'zg'olonning noma'lum qirralarini ochib berishga harakat qilganlar. A. Ishoqovning "Andijon qo'zg'oloni: yangicha qarashlar" (2015) va A. Rasulovning "Turkiston tarixi: yangi talqin" (2018) asarlarida zamonaviy metodologik yondashuvlar asosida qo'zg'olonning yangi talqinlari taqdim etilgan [1,8]. Bu asarlarda qo'zg'olonning nafaqat siyosiy va harbiy, balki ijtimoiy-madaniy jihatlari ham tadqiq etilgan.

H. Ziyoevning "O'zbekiston mustamlakachilik va bosqinchilik davrida" (2012) asarida qo'zg'olon milliy ozodlik harakati sifatida talqin etilib, uning mustamlakachilikka qarshi kurash xarakteri chuqur tahlil qilingan [9].

Tarixshunoslik tahlili shuni ko'rsatadiki, har bir davr tadqiqotchilarining asarlarida o'z davrining mafkuraviy va metodologik yondashuvlari aks etgan. Zamonaviy tarixshunoslikda esa qo'zg'olonne kompleks o'rganish, yangi manbalar asosida tadqiq etish va xolisona baholash tendensiyasi kuchaymoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1898-yilgi Andijon qo'zg'oloni tarixshunosligining tahlili quyidagi muhim natijalarni ko'rsatmoqda. Qo'zg'olonne o'rganishda uch asosiy davr mavjud bo'lib, har bir davrda o'ziga xos yondashuv va metodologiyalar ustunlik qilgan.

Birinchi davr - Chor Rossiyasi davri (1898-1917) tarixshunosligida qo'zg'olon asosan harbiy-ma'muriy hujjatlar va rasmiy materiallar asosida o'rganilgan. Bu davrning eng muhim xususiyati shundaki, tadqiqotchilar voqealarning bevosita guvohi sifatida qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirishgan. V.P. Nalivkin va V.V. Bartold kabi sharqshunoslarning asarlarida qo'zg'olonning kelib chiqish sabablari va rivojlanish jarayoni faktik materiallar asosida yoritilgan.

Ushbu davr tadqiqotchilarining asarlarida qo'zg'olon asosan "tartibsizliklar" va "g'alayonlar" sifatida talqin etilgan bo'lsa-da, ular keltirilgan faktik materiallar keyingi davr tadqiqotlari uchun muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Ikkinchi davr - Sovet davri (1917-1991) tarixshunosligida qo'zg'olon marksistik metodologiya asosida o'rganilgan. Bu davrda yaratilgan tadqiqotlarda sinfiy yondashuv ustuvorlik qilib, qo'zg'olon feodal-klerikal harakat sifatida baholangan. B.G. Gafurov va V.M. Ploskih kabi olimlarning asarlarida qo'zg'olonning ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari marksistik nazariya asosida tahlil qilingan.

Shu bilan birga, bu davr tarixshunosligida qo'zg'olonning diniy jihatlarini salbiy baholangan, Dukchi Eshon shaxsi esa reaksiya kuch sifatida talqin etilgan.

Mustaqillik davri (1991-hozirgi kun) tarixshunosligida yangi konseptual yondashuvlar va metodologik asoslar shakllanmoqda. D. Alimova, N. Karimov, H. Ziyoev kabi tarixchilarning tadqiqotlarida qo'zg'olon milliy-ozodlik harakati sifatida baholanmoqda. Bu davr tarixshunosligining muhim xususiyatlaridan biri shundaki, tadqiqotchilar yangi arxiv materiallarini ilmiy muomalaga kiritish va voqealarni xolisona baholashga harakat qilmoqdalar.

Shuningdek, qo'zg'olonning nafaqat siyosiy va harbiy, balki madaniy va ma'naviy jihatlarini ham o'rganilmoqda.

Zamonaviy tarixshunoslikda A. Ishoqov va A. Rasulov kabi olimlarning tadqiqotlarida qo'zg'olonning yangi qirralari ochib berilmoqda. Xususan, qo'zg'olonning mintaqaviy xususiyatlari, xalqaro aloqalar konteksti va Markaziy Osiyo xalqlari tarixi bilan bog'liq jihatlarini chuqur tahlil qilinmoqda.

Tadqiqot natijalarining muhokamasi shuni ko'rsatmoqdaki, Andijon qo'zg'oloni tarixshunosligida hali yetarli darajada o'rganilmagan masalalar mavjud. Bular qatoriga qo'zg'olonning xalqaro aloqalar konteksti, qo'shni xalqlar va davlatlar bilan munosabatlar masalasi, shuningdek, qo'zg'olonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi boshqa xalq harakatlari bilan aloqalari kiradi.

Qo'zg'olonning tarixshunosligini o'rganish jarayonida aniqlangan yana bir muhim masala - bu turli davr tadqiqotchilarining metodologik yondashuvlaridagi farqlar va ularning tadqiqot natijalariga ta'siridir. Har bir davr o'zining mafkuraviy va metodologik xususiyatlariga ega bo'lib, bu xususiyatlar tadqiqotchilarning xulosalariga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Zamonaviy tarixshunoslikda qo'zg'olonni kompleks o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda.

Bu esa voqeaning nafaqat siyosiy va harbiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma'naviy jihatlarini ham tadqiq etish imkonini bermokda. Shuningdek, yangi arxiv materiallarining ilmiy muomalaga kiritilishi va zamonaviy metodologik yondashuvlarning qo'llanilishi natijasida qo'zg'olonning yangi qirralari ochilmoqda.

Muhim natija shundaki, zamonaviy tadqiqotlarda qo'zg'olonning sabablarini yangicha talqin qilish tendensiyasi kuzatilmoqda. Jumladan, A. Rasulovning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, qo'zg'olonning kelib chiqishida mustamlakachilik siyosatining iqtisodiy jihatlarigina emas, balki ma'naviy-madaniy jihatlarini ham muhim rol o'ynagan. Mahalliy aholining an'anaviy turmush tarzi, diniy qadriyatlar va madaniy merosning oyoq osti qilinishi ham xalq noroziligining asosiy sabablaridan biri bo'lgan [Rasulov, 2018: 94].

Shuningdek, D. Alimova va N. Karimovning tadqiqotlarida qo'zg'olonning yana bir muhim jihati - ayollarning ishtirok etish masalasi ham yoritilgan. Mualliflarning ta'kidlashicha,

qo'zg'olonda erkaklar bilan bir qatorda ayollar ham faol ishtirok etgan, bu esa voqeaning ijtimoiy bazasi keng bo'lganligidan dalolat beradi [Alimova, Karimov, 2009: 82]. Bu kabi yangi faktlar va talqinlar qo'zg'olonning xalqchil xarakterini yanada yaqqolroq ochib bermoqda.

XULOSA

Andijon qo'zg'oloni tarixshunosligining tahlili bir qator muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, qo'zg'olonni o'rganish tarixida uch asosiy davr mavjud bo'lib, har bir davrda o'ziga xos yondashuvlar va talqinlar ustunlik qilgan. Chor Rossiyasi davrida qo'zg'olon asosan harbiy-ma'muriy nuqtai nazardan o'rganilgan bo'lsa, sovet davrida sinfiy kurash nazariyasi asosidagi talqinlar yetakchilik qildi. Mustaqillik yillarida esa qo'zg'olon milliy ozodlik harakati sifatida baholanib, yangi metodologik yondashuvlar asosida tadqiq etila boshlandi. Ikkinchidan, har bir davr tarixshunosligiga shu davrning mafkuraviy va siyosiy muhiti sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Bu esa qo'zg'olonning turlicha talqin etilishiga olib kelgan.

Uchinchidan, zamonaviy tarixshunoslikda qo'zg'olonni kompleks o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Bu esa voqeaning nafaqat siyosiy va harbiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ma'naviy jihatlarini ham tadqiq etish imkonini bermoqda. To'rtinchidan, qo'zg'olonning ayrim jihatlarini, xususan xalqaro aloqalar konteksti, mintaqaviy xususiyatlari, qo'shni xalqlar va davlatlar bilan munosabatlar masalasi hali yetarli darajada o'rganilmagan.

Kelgusi tadqiqotlarda qo'zg'olonning mintaqaviy va xalqaro kontekstini, uning Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatidagi o'rnini yanada chuqurroq o'rganish, shuningdek, zamonaviy tarixshunoslik metodologiyasi asosida yangi talqinlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bu esa o'z navbatida Andijon qo'zg'olonining O'rta Osiyo xalqlari milliy ozodlik harakati tarixidagi o'rnini yanada to'liqroq anglash imkonini beradi.

REFERENCES

1. Ishoqov, A. (2015). Andijon qo'zg'oloni: yangicha qarashlar. Toshkent: O'zbekiston.
2. Nalivkin, V.P. (1904). Kratkaya istoriya Kokandskogo xanstva. Kazan.
3. Bartold, V.V. (1927). Istoriya kulturnoy jizni Turkestana. Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR.
4. Abduraimov, M. (1983). Ocherki agrarnix otnosheniy v Bukharskom xanstve. Tashkent: Fan.
5. Gafurov, B.G. (1989). Istoriya tadojikskogo naroda. Dushanbe: Irfon.
6. Ploskih, V.M. (1976). Kirgizi i Kokandskoe xanstvo. Frunze: Ilim.
7. Alimova, D., Karimov, N. (2009). Andijon qo'zg'oloni: tarixiy haqiqat izlab. Toshkent: Sharq.
8. Rasulov, A. (2018). Turkiston tarixi: yangi talqin. Toshkent: Akademnashr.
9. Ziyoev, H. (2012). O'zbekiston mustamlakachilik va bosqinchilik davrida. Toshkent: Sharq.